

terne agressiviteit verminderen, getuige de toenemende binnenlandse geweldpleging in West-Europa, ondanks de pacifistische leuzen. Het is blijkbaar met energie als met geld: op zichzelf is het goed noch slecht, maar het kan voor positieve en negatieve doeleinden worden uitgegeven.

Agressieve driften worden, evenals sexuele driften, opgewekt door alomtegenwoordige prikkelende objecten en situaties. Agressie is bovendien één van de meest primaire driften, omdat zij wordt opgewekt door levenbedreigende situaties. Een volk dat voor het eerst over meer energie beschikt dan voorheen, zal begrijpelijkerwijs (doch niet redelijkerwijs) de behoefte voelen deze superioriteit te tonen in een krachtmeting met zijn bureu. Maar evenals de sexuele drift kan ook de agressieve drift van zijn energie worden ontdaan = verworpen worden door de rede, dank zij een krachtiger motiveringsdrang van andere, creatieve, waarden (V. 2. c. 1.; VI. 1. en 3.). Wie geleerd heeft zijn sexuele impulsen te beheersen zal evenzeer in staat zijn de agressieve driften te beheersen, *mits* de samenleving hogere waarde toekent aan de creativiteit dan aan de agressie. Hoe groter de eigen verantwoordelijkheid is van de enkeling voor de richting van de samenleving (d.w.z. vrijheid op nationaal en planetair niveau), des te gemakkelijker zal het worden, door middel van zelfbeheersing-bevorderende wetgeving zowel de agressieve als de sexuele driften in creatieve banen te leiden.

VII. 1. b. *Zelfbeheersing* is mogelijk zonder wetgeving, maar krijgt een sterke stimulans (= motiveringskracht) door het besef dat iedereen een overeenkomstige bijdrage levert aan de samenleving. Zelfbeheersing houdt in dat de rede het belang van de sexuele beperking inziet, waardoor verdringing als neuroseverwekkende factor is uitgesloten. Het houdt ook in dat agressie, zowel op het niveau van de enkeling als van de natie, beheerst wordt door de rede.

Nu is de vrijheid die zelfbeheersing vooronderstelt, niet onverenigbaar met strikt nageleefde wetten. Het is de grote kracht van de democratische gedachte dat zij vrijheid kan combineren met zelfverkozen krachtige wetten, zoals het ook haar grote zwakheid is dat de vrijheid, door ontkrachting van de wetten, kan eindigen in chaos. Dit hangt af van de verantwoordelijkheid van de staatsburgers.

De Griekse filosoof Heraclitus schreef over de oudste democratie: „Het volk moet de wet even hardnekkig verdedigen als een stadsmuur”. Het commentaar hierop is: „De Grieken voelden dat zij door